

120. výročí zahájení činnosti České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění

Dne 18. května 2011 uplynulo 120 let od setkání, kdy se ke svému prvnímu zasedání sešli členové právě vznikající České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Celoživotní zakladatelské a budovatelské dílo architekta, stavitele a mecenáše Josefa Hlávky (1831–1908) tak v pravém slova smyslu dosáhlo svého vyvrcholení (více o životě a díle J. Hlávky bylo uvedeno v článku J. Pokorného v Živě 2008, 5: 194–195).

Hlávková Česká akademie však zdaleka nebyla první akademickou institucí na našem území. Odhlédneme-li od spíše efemérní Společnosti neznámých učenců v zemích rakouských (*Societas eruditorum incognitorum in terris austriacis*), která v letech 1746–51 působila v Olomouci, tak nelze opomenout téměř dvoustoletou činnost pražské Královské české společnosti nauk. Vznik tohoto zprvu soukromého sdružení vědců, badatelů a urozených a movitých mecenášů spadá do r. 1773. Královská česká společnost nauk, podobně jako všechny její vrstevnice, odrážela ve své činnosti především dobovou potřebu vědců sdružovat se, komunikovat, vyměňovat si informace, vzdělávat se, navzájem polemizovat a rovněž sdílet stejné hodnoty, jakož i pocity určité exkluzivity. Tato potřeba přitom mívala i praktické pozadí, jakým např. bývalo využívání společně budované knihovny a předplatné odborných časopisů.

Česká akademie z konce 19. stol. funkční rámec své starší sestry příliš nepřekračovala. Hlavním cílem nové akademie byla opět společná zasedání vědců (a umělců), dělicích se nyní již do čtyř oborových tříd, vzájemné seznamování se s výsledky vědeckých bádání a hlavně – a v tom tkví asi největší přínos České akademie – zveřejňování výsledků vědecké práce. Zapomenout nelze ani na bohatou podporu vědců prostřednictvím badatelských stipendií. Ale byl tu ještě jeden podstatný rozdíl: oproti česko-německy bilingvní Královské české společnosti nauk, nesporného dědictví zemského vlastnictví konce 18. a první poloviny 19. stol., byla Česká akademie ryze českou institucí. V jistém směru se tak Hlávkovým založením dovršoval proces formování moderního českého národa, který jsme si zvykli nazývat Národním obrozením. Právě 80. léta 19. stol. jsou pro dospění české národní společnosti příznačná, neboť v jejich průběhu vrcholí moderní češství hned několika famózními výkony. V r. 1881, resp. 1883 je po desítkách let dokončena stavba reprezentativního českého Národního di-

1 Arcivévoda Karel Ludvík zastupoval svého bratra císaře Františka Josefa při zahájení činnosti České akademie v r. 1891. Foto z archivu Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i.

vadla a v r. 1882 vzniká vedle německé i česká Karlo-Ferdinandova univerzita. Češi tak mohou od tohoto okamžiku dosáhnout nejvyššího vzdělání výhradně v mateřském jazyce. Nejde přitom jen o určitý druh nacionální prestiže, ale především o ukazatel kulturní vyspělosti českého etnika a jeho jazyka, který se nyní stává nejen jazykem lidu a kultury, nýbrž i jazykem vědy. O dotvoření českého vědeckého jazyka v 80. letech 19. stol. dostatečně vypovídá i zahájené vydávání epochálního Ottova slovníku naučného a v závěru 80. let pak samozřejmě přípravy na založení České akademie. Česká společnost tak na přelomu 19. a 20. stol. představuje etnické společenství, které má všechny atributy vyspělého moderního národa – vlastně až na jeden, na vlastní stát.

Nicméně vraťme se ještě k založení České akademie v r. 1891. Její úspěch by byl nemyslitelný bez štědrého daru na zahájení a udržení její činnosti. Jako základní vklad vložil Josef Hlávka do vínku akademie 200 000 zlatých, jejichž výnos po Hlávkově smrti pravidelně rozmnožovala část výnosu z pětimilionového majetku Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových. Hlávkův dar byl nejen velkorysým činem bohatého jednotlivce, ale současně i činem (v)hodným a nutným k následování. Císař František Josef, kterého v květnu 1891 při slavnostním zahájení činnosti akademie zastupoval bratr arcivévoda Karel Ludvík, daroval této instituci z vlastních prostředků 20 000 zlatých. Rakouský stát se následně zavázal ke každoroční dotaci ve stejné výši a obdobně se usnesl i český zemský sněm. Na svou dobu překvapivou sumu zhruba 43 000 zlatých vynesla počátkem 90. let i celonárodní sbírka ve prospěch akademie. V dalších letech následovali Hlávkovu vzoru i četní více i méně movití jednotlivci, kteří nejčastěji ve své závěti odkazovali akademii nemalé sumy, většinou v podobě peněžních fondů zaměřených na určitou vědní oblast nebo určitý typ podpory. Hlávková Česká akademie, v jejímž čele stál její zakladatel až do své smrti, tedy byla institucí poměrně bohatou a tomu odpovídal i její pozoruhodný vědecký a publikační výkon. Ještě před vypuknutím 1. světové války začaly při akademii anebo přímo v jejím rámci vznikat zárodky prvních specializovaných vědeckých ústavů (např. Národohospodářský ústav nebo Kancelář Slovníku jazyka českého).

Na podzim r. 1918 Češi v podobě vlastního státu získali poslední z dosud chybějících atributů moderního evropského národa. Pro akademii se toho ovšem až na změnu názvu na Českou akademii věd a umění mnoho neměnilo. Snad až na možnost přijímat za členy akademie také ženy! Akademie po celé meziválečné, válečné i období těsně po 2. světové válce zůstávala akademií „starého typu“, tedy institucí orientovanou na podporu vědy v podobě vydávání knih, udělování stipendií, pořádání přednášek apod. Vedle ní existovalo množství samostatných vědeckých ústavů a pracovišť, které byly po r. 1918 zřizovány nejen jako instituce vědy a výzkumu, ale často i jako expertní instituce, jejichž služby, rady a expertizy využívala mladá Československá republika. Akademie tak v meziválečném období působila poněkud anachronním dojmem. Její reforma dlouho doslova visela ve vzduchu. Bylo však nepřízní osudu, že reforma a restrukuralizace připadla až na dobu po komunistickém převratu v r. 1948. Pro nově budovanou Československou akademii věd se hledala inspirace sice zejména v Sovětském svazu, ale na druhou stranu vytváření výkonných badatelských ústavů jako základních součástí akademie bylo krokem přirozeným a diskutovaným již od druhé poloviny 19. stol. Československá akademie věd se v r. 1952 organizačním pohlcením obou svých starších předchůdkyň stala jejich plnohodnotnou následovnicí (i když zatíženou totalitním režimem) a tuto roli pak v r. 1993 převzala i Akademie věd České republiky.